

Rik Peters

Met de geschiedenis aan onze zijde!

Conservatisme en fascisme vergeleken¹

Door een vergelijking te maken tussen de ideeën van de filosofen Scruton en Gentile, probeert Rik Peters in onderstaand artikel een beter beeld te scheppen van de relatie tussen conservatisme en fascisme.

‘De Staat is geen machine, maar een organisme – meer zelfs, een persoon.’

‘Deze Staat, zeg ik, zou geen wil zijn, als het geen persoon zou zijn.’

‘hij gelooft in de macht van de staat als noodzakelijk voor de autoriteit van de staat en hij zal die macht bekrachtigen tegenover iedere invloed die er tegenin gaat.’

‘wat voor alles bestaat is de staat, de staat die als autoriteit wordt opgevat ... autoriteit is de essentie van de staat.’

De gelijkenis tussen deze citaten is sterk, zo sterk dat ze van één persoon zouden kunnen zijn. Toch is dit niet het geval. De oneven citaten zijn van Roger Scruton (1944-), volgens zijn aanhangers dé filosoof van het conservatisme, de even citaten zijn van Giovanni Gentile (1875-1944), volgens zijn tegenstanders dé filosoof van het fascisme. Is er dan sprake van een familiegelijkenis tussen fascisme en conservatisme? Al in de jaren twintig stelden enkele observatoren als Karl Mannheim (1893-1947), Antonio Gramsci (1891-1937) en Guido de Ruggiero (1888-1948) dit verband vast, maar het is nooit verder uitgewerkt.² Na de Tweede Wereldoorlog

1 Deze publicatie maakt deel uit van het door NWO gefinancierde project ‘Committing History’. Met dank aan Diederik Smit, Eelco Runia en Jan van der Dussen voor hun kritisch commentaar.

2 Karl Mannheim, ‘Das konservative Denken, Sociologische Beiträge zum Werden des politisch-historischen Denkens in Deutschland’, *Archiv für Socialwissenschaft und Sozialpolitik* 57 (1927), nu in: Karl Mannheim, *Wissenssoziologie. Auswahl aus dem*

hadden conservatieven er om begrijpelijke redenen alle belang bij om de overeenkomsten met het fascisme en het nazisme te verdoezelen. Met de opkomst van het neofascisme vanaf de jaren zeventig werd dit belang alleen maar groter: afstand nemen van het fascisme werd een halszaak voor het conservatisme. Omgekeerd lieten neofascisten zich niet in met het conservatisme; als vanouds propageerden zij hervorming tegenover het behoud. Zowel conservatieven als fascistten stelden hun onderlinge verschillen op de voorgrond.

De zelfbeschrijvingen van conservatisme en fascisme werden in de historiografie gekopieerd. De standaardwerken over politieke stromingen leggen slechts zelden een verband tussen conservatisme en fascisme, en ook de specialistische studies wijden er niet al te veel aandacht aan. In de meeste werken over het conservatisme wordt slechts zelden verwezen naar het fascisme.³ Omgekeerd vinden we in sommige werken over het fascisme wel verwijzingen naar het conservatisme, maar zelden wordt de relatie echt uitgewerkt. In de zeldzame gevallen dat dit wel is gebeurd benaderde men de relatie tussen conservatisme en fascisme vooral vanuit een sociaal-economisch perspectief waarbij de ideologische relatie buiten het gezichtsveld bleef.⁴

Werk eingeleitet und herausgegeben von Kurt H. Wolff (Neuwied am Rhein 1964) 425, 505. Mannheim stelt dat conservatisme en fascisme elkaar ontmoeten in de hang naar het concrete verbonden aan 'auf unmittelbaren Aktionen ausgerichteten Tendenzen'. Guido de Ruggiero, leerling van Gentile, was fel tegenstander van het fascisme. Al vroeg in de jaren '20 bespote hij Mussolini als 'de kleine Napoleon', hekelde de *squadri* als de 'Pretoriaanse garde van de bourgeoisie', en deed het fascisme af als een beweging van een 'bloeddorstige op macht beluste minderheid.' Zowel fascisme als communisme zag hij als conservatieve stromingen. Zie bijvoorbeeld 'Anarchismo Conservatore' in Guido de Ruggiero, *Scritti politici* (Bologna 1963) 372-376. Ook Antonio Gramsci, secretaris van de communistische partij van Italië en haar beroemdste ideoloog, zag het fascisme in de eerste plaats als een reactionaire stroming zie o.a. zijn 'Sovversivismo reazionario' *Scritti politici* (Rome 1973) 229-231.

- 3 Fascisme komt niet voor in de vaak geciteerde werken van Russell Kirk, *The conservative mind* (South Bend 1978) en H.W. von der Dunk, *Conservatisme* (Bussum 1976), noemt alleen de 'conservatieve elite' theorieën van Mosca, Pareto en Michels in verband met het fascisme. R. Nisbet, *Conservatism, dream and reality* (Milton Keynes 1986) 31 noemt het fascisme éénmaal, echter zonder verdere analyse.
- 4 Helga Grebing, *Aktuelle Theorien über Faschismus und Konservatismus. Eine Kritik* (Stuttgart 1974) analyseert de stromingen volgens het marxistische onder- en bovenbouw model. Ook Juan J. Linz beperkt zich tot sociologische analyses in 'Some notes

Geheel terecht merkt de Finse historicus Pekka Suvanto in zijn overzichtswerk *Conservatism from the French Revolution to the 1990's* op dat 'it is, however, necessary to address the question of whether conservatism sometimes functioned as a preliminary stage of fascism or as its ally.'⁵ Die vraag was al in 1990 door Martin Blinkhorn gesteld in de introductie van de bundel *Fascists and conservatives*. Zijn antwoord is evenwel onbevredigend. Na een paar halfslachtige pogingen om conservatisme en fascisme te onderscheiden concludeert hij: 'not merely was a boundary between fascists and authoritarian conservatives never drawn with total clarity, but it became more blurred with every year that passed.'⁶

Sinds 1990 is de relatie tussen conservatisme en fascisme met de opkomst van figuren als Le Pen, Haider, Berlusconi, De Winter, en Fortuyn alleen maar problematischer geworden. Hoe groot de onderlinge verschillen tussen deze personen ook zijn, ze hebben met elkaar gemeen dat ze allemaal zowel conservatief als fascist genoemd zijn. Toch zal geen enkele sociale wetenschapper of historicus conservatisme en fascisme over één kam scheren. De relatie tussen beide stromingen blijft daarmee onduidelijk en het geweeeklaag over de ongrijpbaarheid van conservatisme en fascisme is vrij algemeen. De twee stromingen passen slecht in het klassieke links-rechts schema, ook als dat tot een handig hoefijzertje wordt omgebogen.⁷ Conservatisme en fascisme worden in dit schema op één rechtse hoop geveegd en dat gaat voorbij aan de evidente verschillen tussen de twee stromingen. Als we dan het conservatisme naar het midden en het fascisme naar extreem-rechts schuiven, dan wordt de onloochenbare socialistische afkomst van vele fascistten problematisch. Anderen, zoals Zeev Sternhell plaatsen het fascisme *ni droite ni gauche*, maar zeggen niet hoe het zich dan verhoudt tot het conservatisme.⁸

Misschien is het beter om het links-rechts schema helemaal op te geven. Maar wat is dan het alternatief? Om twee redenen is deze vraag urgent. Het

towards a comparative study of fascism in sociological and historical perspective' in: Walter Laqueur ed., *Fascism. A reader's guide* (Los Angeles 1976) 3-125.

5 Pekka Suvanto, *Conservatism from the French Revolution to the 1990s* (Basingstoke and Londen 1997) 6.

6 Martin Blinkhorn ed., *Fascists and conservatives* (Londen 1990) 9. Dit artikel is nog steeds gezaghebbend gezien het feit dat het integraal werd opgenomen in het recente Aristotle A. Kallis (ed.), *The fascism reader* (Londen 2003) 435-442.

7 Dick Pels, *De geest van Pim. Het gedachtegoed van een politieke dandy* (Amsterdam 2003) 25-28.

8 Zeev Sternhell, *Ni droite ni gauche: l'idéologie fasciste en France* (Brussel 1987).

recente succes van Le Pen, Haider, Berlusconi, de Winter en Fortuyn maakt nieuwe theorievorming rond fascisme en conservatisme noodzakelijk. Wil-len we de opkomst van deze figuren duiden dan moeten we voorbij links en rechts denken. Ten tweede zoeken denkers uit andere politieke stromingen in toenemende mate aansluiting bij het conservatisme. Zo ontwikkelt Anthony Giddens, socioloog en adviseur van Tony Blair, een 'third way' die hij omschrijft als 'radicalism based on conservatism but with leftist values.'⁹ De liberaal John Gray wil voorbij nieuw rechts komen 'from a standpoint which I believe to be that of traditional conservatism.'¹⁰ Ook in ons eigen land doen leden van de Burkestichting verwoede, maar nog niet geheel geslaagde, pogingen om het conservatisme als een alternatieve politieke stroming tot leven te roepen. Het fascisme is voorlopig nog té incorrect om expliciet als inspiratiebron voor nieuwe stromingen te dienen, impliciet is het dat echter wel: de laatste tijd komen via allerlei ondergrondse stromen ideeën bovendrijven waarin fascistten zich zouden herkennen.¹¹ Voor we echter met zijn allen vol goede moed een nieuwe derde weg gaan bewandelen, is een grondig antecedentenonderzoek geen overbodige luxe. Alleen als we de familiegelekenis tussen conservatisme en fascisme begrijpen kunnen we misschien voorkomen dat de derde weg, of de 'third way' in het verlengde van Mussolini's *terza via* komen te liggen.¹²

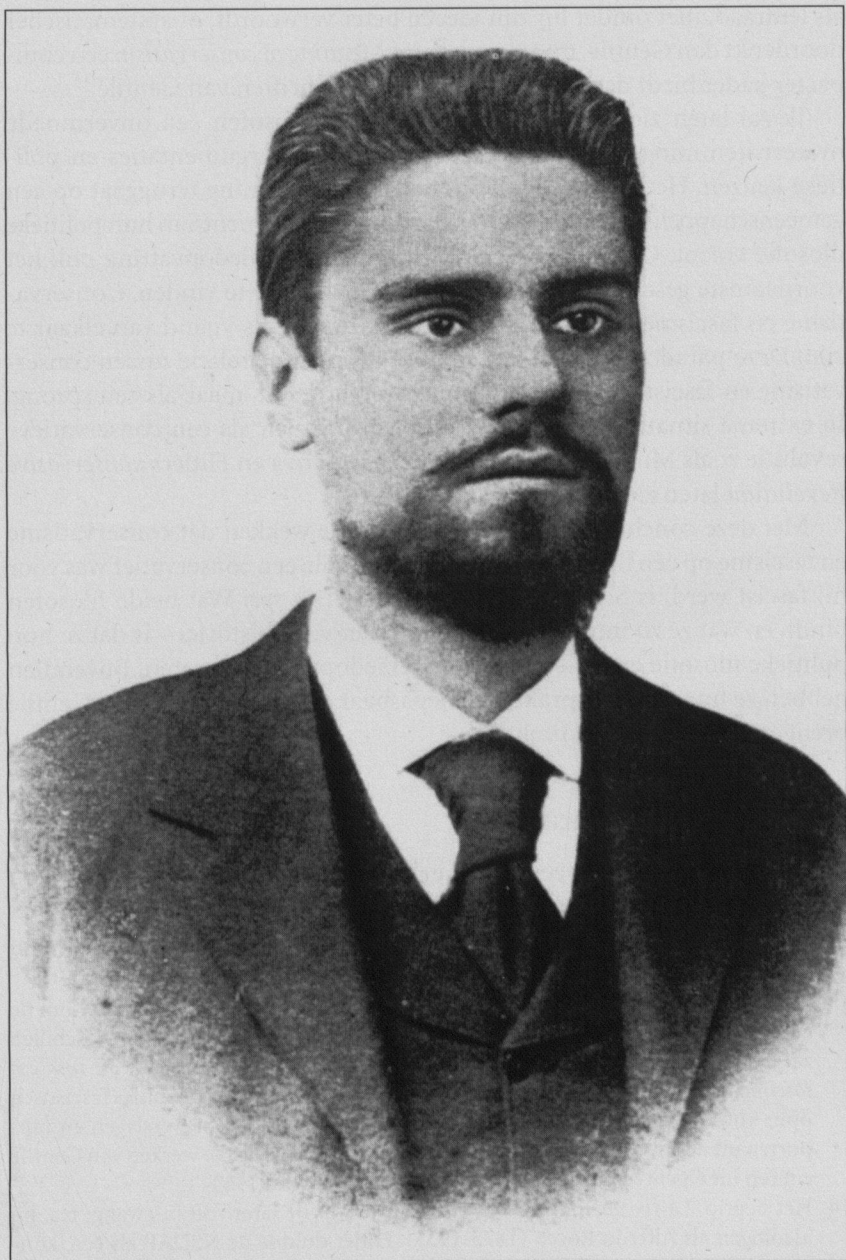
In dit artikel pretendeer ik niet een afdoend antwoord te geven op de vraag naar de relatie tussen conservatisme en fascisme. Wél kan een begin van een antwoord gevonden worden door de ideologie van beide stromingen in kaart te brengen. Ik zal dat doen aan de hand van de ideeën van Roger Scruton en Giovanni Gentile omdat zij als de meest uitgesproken twintigste-eeuwse denkers van hun stroming worden gezien. Ik neem Scrutons ideeën

9 Anthony Giddens, *Beyond left and right, the future of radical politics* (Cambridge 1994) 49.

10 John Gray, *Beyond the new right* (Londen, New York 1993) xiv.

11 Om enkele Nederlandse voorbeelden te noemen: ideeën als 'de maatschappij dat ben jij', de overeenkomsten tussen het poldermodel en het corporatisme, de nadruk op 'sterk leiderschap' in het bedrijfsleven en de politiek en de discussie over waarden en normen die van staatswege georganiseerd wordt.

12 Tot nog toe heeft nog geen belangrijke politieke filosoof expliciet aansluiting bij het fascisme gezocht. Dat daar verandering in kan komen blijkt uit het meest recente boek over Gentile. In de conclusie van *Giovanni Gentile philosopher of fascism* (New Brunswick 2001) betoogt James A. Gregor dat Gentiles filosofie wellicht relevant is voor 'post-industriële landen' in Oost Europa, de Balkan, het verre Oosten, Zuid-Oost Azië en mogelijk ook Afrika.

Portret van de jonge Gentile. Uit: S. Romano, *Giovanni Gentile, la filosofia al potere* (Milaan 1984) 7.

als leidraad, niet omdat hij zijn ideeën beter verwoordt, of systematischer doordenkt dan Gentile, maar omdat zijn *Meaning of conservatism* een compacter kader biedt dan de vele fascistische geschriften van Gentile.¹³

Ik zal laten zien dat er tussen deze twee filosofen een onvermoede overeenstemming is over de centrale concepten, argumentaties en politieke keuzen. Het zal blijken dat deze overeenstemming teruggaat op een gemeenschappelijke geschiedopvatting die het fundament van hun politieke filosofie vormt. Opmerkelijk genoeg is in die geschiedopvatting ook het voornaamste geschilpunt tussen Scruton en Gentile te vinden. Conservatisme en fascisme blijken dan zowel bondgenoot als vijand van elkaar te zijn. Deze paradox is alleen op te lossen als men de relatie tussen conservatisme en fascisme niet als continue overgang ziet, maar als een sprong. In extreme situaties manifesteert deze sprong zich als een conservatieve revolutie zoals Mussolini's *rivoluzione conservativa* en Hitlers *konservative Revolution* laten zien.¹⁴

Met deze conclusie wil ik niet de suggestie wekken dat conservatisme en fascisme op één lijn liggen. En hoewel Gentile een conservatief was voor hij fascist werd, is Scruton zeker geen fascist *in spe*. Wat beide filosofen bindt, en wat ze zo interessant maakt – zeker voor historici – is dat ze hun politieke filosofie expliciet op hun geschiedopvatting baseren. Bovendien hebben ze hun filosofie praktisch toepasbaar gemaakt. Scruton en Gentile brengen geschiedenis in praktijk.

Leisure versus fatica

Behalve dat ze beiden op een eiland geboren en getogen zijn lijken Scruton en Gentile niet veel met elkaar gemeen te hebben. Scruton zag in 1944 het levenslicht in Manchester en studeerde filosofie in Cambridge. Zijn bestaan

13 Roger Scruton, *The meaning of conservatism* (Londen 1984). Het gaat hier om de tweede editie. De derde editie van 2001 is veel gematigder. Interessante verschillen zal ik aanduiden. Anders dan de klinkende titels doen vermoeden – *Che cosa è il fascismo, Origini e dottrina del fascismo, Politica e cultura* bestaat Gentiles fascistisch opus vooral uit gelegenheidsstukken: redevoeringen, artikelen, verslagen en rapporten uit de jaren 1918-1930. Tenzij anders vermeld, zal ik alle werken van Gentile citeren uit *Opere complete di Giovanni Gentile* (Florence 1959-).

14 Het begrip 'La rivoluzione conservativa' kwam in de jaren '30 in zwang, o.a. bij ideologen als Alfredo Rocco (1875-1935). Hitler duidde de NSDAP als een 'konservativ-revolutionäre Partei' zie *Das Grosse Lexikon des dritten Reiches* (München 1985) sub 'Konservatismus'.

als docent aan enkele Britse en Amerikaanse universiteiten combineerde hij met een rol als *enfant terrible*; als geen ander heeft Scruton naam gemaakt als provocateur van zowel de linkse als de liberale publieke opinie. Zijn lange loopbaan van politieke incorrectheid ligt vervat in vele boeken, artikelen en pamfletten. In 1994 nam Scruton afscheid van de universiteit en ging teruggetrokken in zijn landhuis leven van de pen. Andreas Kinning, een Nederlandse volgeling, omschrijft hem als een 'academische klerk' die zich heeft ontwikkeld tot een 'echte aristocraat' die leeft als een 'man of leisure'.¹⁵

'Leisure' of het Italiaanse equivalent 'dolce vita', kwam niet voor in het woordenboek van Gentile. Zijn leven kan in zijn eigen woorden omschreven worden met: 'het leven is moeite, krachtsinspanning, opoffering, het is hard werk; in een leven waarin we weten dat er niet is om zich te vermaken, is er geen tijd om zich te vermaken'.¹⁶ Geboren in 1875 in Castelvetrano op Sicilië, ging hij na zijn studie aan de *Scuola Normale Superiore* in Pisa over tot actie. Niets minder dan een volledige hervorming van de Italiaanse cultuur stond op zijn programma, te beginnen met het onderwijs. Al voor de eeuwwisseling was hij actief als onderwijshervormer, en in het eerste decennium streed hij zij aan zij met zijn vriend Benedetto Croce (1866-1952) voor een algehele vernieuwing van de Italiaanse cultuur. Gentiles daden-drang kwam ook tot uiting in zijn filosofie die hij actualistisch idealisme, of korter actualisme doopte. Als hoogleraar in Napels (1906), Palermo (1912) en vanaf 1917 in Rome leidde hij een nieuwe generatie op die Italië moest opstoten in de vaart der volken. Ondertussen werkte hij gestaag door aan zijn filosofische systeem dat zowel een metafysica, esthetica, logica, ethiek en politiek filosofie, als een complete onderwijsfilosofie en een filosofie van de geschiedenis omvat.¹⁷

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd hij ook politiek actief. Hij schreef pamfletten om de Italiaanse interventie te bepleiten en politieke beschouwingen over de oorlog en de tijd erna. In 1920 richtte Gentile het *Giornale critico della filosofia italiana* op waarin hij en zijn discipelen het actualisme

15 Roger Scruton, *De betekenis van het conservatisme, met een inleiding van Dr. A.A.M. Kinning* (Soesterberg 2001) 11, 12.

16 Giovanni Gentile, 'Che cosa è il fascismo', in *Opere complete* XLV, 36 'La vita è fatica, è sforzo, è sacrificio, è duro lavoro; una vita in cui sappiamo bene che non c'è da divertirsi, non si ha il tempo di divertirsi.'

17 Rik Peters, *The living past, philosophy history and action in the thought of Croce, Gentile, de Ruggiero and Collingwood* (Nijmegen 1998) 88-134.

'En toen heb ik een pure daad begaan.' Cartoon van Gentile door Umberto Eco
Uit: U. Eco, *Il secondo diario minimo* (Milaan 1994) 233.

uitdroegen. Gentiles 'finest hour' kwam in 1922, toen Mussolini hem na de Mars op Rome vroeg om aan te treden als Minister van Onderwijs. Hiermee ging een lang gekoesterde droom in vervulling: de hervorming van het gehele Italiaanse onderwijs, die nog steeds bekend staat als de *ri-forma Gentile*. In 1923 werd Gentile lid van de fascistische partij en van de *Gran consiglio del fascismo*. Tevens was hij de drijvende kracht achter de hervorming van de Italiaanse cultuur. Zo was hij hoofdredacteur van de *Enciclopedia italiana*, oprichter van vele tijdschriften, directeur van de *Istituto italiano per gli studi germanici* en vele andere cultuurinstellingen. In deze functies heeft Gentile actief bijgedragen aan de fascistisering van de Italiaanse cultuur. In de jaren dertig kwam zijn positie binnen de fascistische beweging onder druk te staan, mede omdat hij een tegenstander van racisme was.¹⁸ Desondanks bleef hij Mussolini trouw tot in Saló. Gentile stierf in het harnas: op 15 april 1944 werd hij vermoord door partizanen. De man die de trekker overhaalde schreeuwde: 'ik vermoord niet de man, maar de ideeën.'¹⁹

18 H.S. Harris, *The social philosophy of Giovanni Gentile* (Illinois 1960), 244-6.

19 Sergio Romano, *Giovanni Gentile, la filosofia al potere* (Milaan 1984) 299: 'non uccido l'uomo ma le idee.'

Uitgaand van hun levensloop is er een grote tegenstelling tussen Scruton en Gentile. Toch is er één belangrijk punt van overeenkomst. In *Why I became a conservative* beschrijft Scruton hoe hij zijn roeping vond tijdens de opstand van mei '68 in Parijs. Met afschuw beschrijft hij het geschreeuw op straat, de rondvliegende stenen, het geweld en het bloed. Dan verhaalt hij hoe een vriend langskwam om hem te melden dat de Oude Fascist, De Gaulle, en zijn regime spoedig om genade zouden smeken. Scruton had net die dag de *mémoires* van De Gaulle gelezen en was getroffen door diens opvatting over taal, religie en cultuur: 'in times of turmoil and conquest it is those spiritual things that must be protected and reaffirmed.'²⁰ Op dat moment voelde Scruton zich tot het conservatisme geroepen.

Hier ligt de geheime bond tussen Scruton en Gentile; beiden vonden hun roeping in een historische ervaring. In *Che cosa è il fascismo* beschrijft Gentile de chaos die hij aan egoïsme, individualisme en cynisme wijt en roept op tot een sterke staat die een einde aan de anarchie moet maken, om terug te keren naar het goede Italië van het Risorgimento, desnoods met geweld.²¹

Scruton en Gentile zien hun eigen tijd als een teloorgang van een glorieus verleden en beiden strijden voor het behoud van een cultuur. Deze positie bepaalt ook hun visie op de relatie tussen het heden en het verleden. Beide filosofen presenteren hun opvattingen als een voortzetting van ideeën die veel langer bestaan. Wanneer Scruton schrijft: 'I sought to express, as succinctly as I could, the root ideas of a conservative ideology,' doelt hij op een filosofie met een lange traditie waarin hij onder andere Aristoteles, Hume, Hegel, T.S. Eliot en Oakeshott plaatst.²² Voor Gentile lag dit lastiger omdat het fascistie zichzelf uitdrukkelijk als een nieuwe, zelfs revolutionaire beweging presenteerden. Toch zet Gentile al zijn eruditie in om het fascisme in de lange traditie van de Italiaanse cultuur te plaatsen. De eerste regel van het beruchte *Manifesto degli intellettuali italiani fascisti agli intellettuali di tutte le nazioni* van 1925 is: 'Het fascisme is een recente én oude beweging van de Italiaanse geest.'²³ Aan de uitleg van deze stelling

20 Roger Scruton, 'Why I became a conservative,' *The New Criterion*, February 2003, 4-5.

21 Giovanni Gentile, 'Che cosa è il fascismo' (1925) *Opere complete* XLV, 27-32.

22 Scruton, *The meaning*, 7.

23 Giovanni Gentile, 'Manifesto degli intellettuali italiani fascisti agli intellettuali di tutte le nazioni' (1925), *Opere complete* XLVI, 5: 'Il fascismo è un movimento recente ed antico dello spirito italiano.'

heeft Gentile het grootste gedeelte van zijn fascistische werk gewijd door coryfeeën als Cavour, Mazzini, Vico en Macchiavelli met terugwerkende kracht als wegbereiders van het fascisme op te voeren.

Behoud van een traditie is het uitgangspunt van zowel Scruton als Gentile en dit geeft zowel het verleden als het historische denken een centrale rol in hun filosofie. Het verleden duikt in allerlei gedaantes op: als *temps perdu*, als traditie, als ijkpunt voor het heden, bron van inspiratie en nostalgie en als het goede *tout court*. Ook het historisch denken heeft een centrale plaats in hun filosofie. Scruton beroept zich voortdurend op de 'broad historical view' die hij afzet tegen de 'unhistorical view' van liberalen en socialisten. Gentile gaat hierin nog verder. In *L'esperienza pura e la realtà storica* [de zuivere ervaring en de historische werkelijkheid], een voordracht van 1914, stelt hij onomwonden dat de werkelijkheid door en door historisch is. Over zijn eigen filosofie roept hij dan uit: 'geen enkele filosofie is ooit eerbiediger jegens de geschiedenis geweest als deze.'²⁴ Geschiedenis: het alfa en het omega van conservatisme én fascisme.

Twee axioma's

Scrutons politieke filosofie rust op twee axioma's die hij ook wel 'simple principles' noemt. Beiden zijn 'implicit and unspoken in the instincts of *homo conservans*'.²⁵ Het eerste axioma formuleert Scruton als volgt: 'lacking an overmastering ideal conservatism must necessarily take many forms.'²⁶

Hoewel het hier strikt genomen niet om een axioma gaat - de veelvormigheid van het conservatisme wordt hier als een *afgeleide* van een nóg hoger principe, het ontbreken van een alomvattend ideaal, gepresenteerd - is de strekking uit de context wel duidelijk. Volgens Scruton heeft ieder land zijn eigen geschiedenis en cultuur en daarmee zijn eigen vorm van conservatisme. Universele beginselen hebben dan ook geen enkele waarde voor de conservatief. Zo zal hij op de vraag: 'wat is de ideale staatvorm?' altijd antwoorden 'For whom? And at what time?'²⁷ Geheel 'immersed' in zijn *eigen* maatschappij hecht de conservatief geen waarde aan utopische visies en richt zich op de eigen natie. Iedere natie kent dus zijn eigen conservatisme.

24 Giovanni Gentile, *La riforma della dialettica hegeliana* (Florence 1975) 256. 'Nessuna filosofia mai più di questa è stata rispettosa della storia.'

25 Scruton, *The meaning*, 35.

26 Ibidem 36.

27 Ibidem.

Bij Gentile vinden we dezelfde gedachten terug, alleen voert hij ze veel verder door. In al zijn geschriften benadrukt hij dat er vele vormen van fascisme zijn. Fascisten komen overal vandaan, uit de knokploegen, de kunst, de journalistiek en de politiek en allemaal interpreteren ze het fascisme op hun eigen manier. Gentiles eigen fascisme is afkomstig uit 'de wetenschappen, de geschiedenis en de filosofie'.²⁸ Er is geen alomvattend fascistisch principe: 'de fascistische doctrine is geen filosofie' zegt Gentile.²⁹ Ook bij hem is er wat Scruton de 'national focus' noemt; nooit refereert hij aan buitenlandse fascisten; het fascisme is voor álles Italiaans.

Scrutons tweede axioma is in zijn eigen ogen iets moeilijker te formuleren:

'This is that the political activity of the citizen is determined by his own conception of his social nature. The *reality* of politics is not to be found outside the motives of those who engage in it.'³⁰

Dit lijkt in eerste instantie op een verdere uitwerking van het eerste axioma, maar Scruton geeft er een typische draai aan met een voorbeeld uit de linguïstiek. In zijn visie zijn taaluitingen als 'dit huis is wit' misschien causaal te verklaren, maar voor de spreker zelf gaat het altijd om betekenis. Om deze betekenis te beschrijven moeten we wel begrippen gebruiken waarover de taalgebruiker zelf beschikt; specialistische classificaties of wetmatigheden van een wetenschap schieten dan tekort. Zo ook in de politiek: 'to engage in political activity is to understand, and in varying degrees to share, the common way of seeing things.'³¹ Scruton noemt dit principe ook 'the priority of appearance'; in de politiek gaat het niet om allerlei verborgen oorzaken, maar om de manier waarop mensen hun wereld begrijpen; niet om de diepte, maar om 'the surface.' Deze 'surface' is voor Scruton op de eerste plaats cultuur waarmee hij al die activiteiten bedoelt die de wereld betekenis geven.³²

Bij Gentile vinden we dezelfde argumentatie en zelfs hetzelfde voorbeeld. De enige werkelijke taal is in zijn ogen niet de taal als historisch product, een gegeven dat we kunnen ontleden en bestuderen, maar 'de taal die klinkt

28 Gentile, 'Che cosa è il fascismo', 10. 'gli studi, dalla storia, dalla filosofia.'

29 Gentile, *Origini e dottrina del fascismo*, 396. 'la dottrina fascista non è una filosofia.'

30 Scruton, *The meaning*, 36.

31 Ibidem, 37.

32 Ibidem.

uit de mond van de mensen die hem gebruiken.³³ We kunnen de taal dus niet als 'fatto psicologico' (psychologisch feit) verklaren, maar alleen als 'atto spirituale' (spirituele act) begrijpen wat voor hem gelijk staat met een historisch proces. Met deze opvatting van taal als een historisch proces komen we op het credo van Gentiles actualisme: er is maar één werkelijkheid, namelijk die van het denken in actie, of de *pensiero pensante*. Al het andere, de natuur, het verleden, de ander, of de taal *an sich* moeten gezien worden als abstracte producten van de denkact, dat wil zeggen als begrippen, oftewel *pensiero pensato*. Begrijpen betekent voor Gentile altijd een dialectiek van *pensante* en *pensato*. Een voorbeeld maakt de strekking van deze opvatting duidelijk. Dante is voor ons een abstract concept, een *pensiero pensato* dat we tijdens onze opvoeding hebben geleerd of terugvinden in lexica en geschiedenisboeken. Willen we Dante begrijpen dan moeten we zijn werken lezen en zijn gedachten denken als onze eigen gedachten. Daarmee wordt het verleden van Dante letterlijk 'geactualiseerd', in actie gebracht. *Pensiero pensato* wordt *pensiero pensante* en daarmee werkelijkheid voor ons.³⁴

Concreet houdt dit in dat we mensen in het heden en verleden alleen in hun eigen begripkaders kunnen begrijpen en niet in termen van abstracte theorieën. Hier ontmoeten Scruton en Gentile elkaar: de 'priority of appearance' (hoe de wereld aan mensen verschijnt) komt overeen met Gentiles prioriteit van de denkact. Bij beide filosofen ligt het primaat bij het actuele, het concrete en dus op het historische. Alles wat niet concreet of bovenhistorisch is, van universele rechten en wetenschappelijke wetmatigheden tot alomvattende idealen en utopieën doen zij af als abstract. Scruton schrijft: 'the conservative defends the virtues of *what is actual*, and may, in the last analysis, point to what he means.'³⁵ Gentile gaat hierin nog verder: bij hem wordt het actuele tot een metafysisch principe verheven. Zijn actualisme laat zich kenschetsen als de filosofie van de historisch ontwikkelende denkact.

33 Giovanni Gentile, 'Teoria dello spirito come atto puro', *Opere complete*, III, 15: 'la lingua che suona sulla bocca degli uomini che la usano.'

34 Giovanni Gentile, 'Teoria', *Opere complete* III, 196 en 'Sistema di logica', *Opere complete* VI, 30-31.

35 Scruton, *The meaning*, 7.

36 Ibidem, 28.

Autoriteit

Als alle mensen hun werkelijkheid op hun eigen manier opvatten, hoe brengen we dan een eenheid tot stand? Of in gewoon Nederlands: hoe houden we de boel bij elkaar? Dit is het probleem waarvoor zowel Scruton als Gentile zich gesteld zien. Als begin van de oplossing beschrijft Scruton drie concepten die als uitgangspunt dienen voor zijn staatsopvatting.

Het eerste begrip, 'authority', heeft volgens Scruton vele betekenissen, zoals 'established' of 'legitimate power'.³⁶ In beide betekenissen kan autoriteit gegeven, gedelegeerd, gerespecteerd of aangevochten worden. Scruton verzet zich tegen Marx en zijn volgelingen voor wie autoriteit en legitimiteit een deel zijn van de heersende ideologie. Hiertegen stelt Scruton dat 'people have the idea of legitimacy and see the world as coloured in its terms'.³⁷ 'Authority', zegt Scruton, 'is an enormous artifact' waarmee hij niet bedoelt dat het een intentionele constructie is, maar 'that it exists only in so far as men exercise, understand and submit to it'.³⁸

Ter illustratie van het begrip 'autoriteit' geeft Scruton het voorbeeld van de familie. Voor hem is het zonneklaar dat 'a child must be acted upon by its parents' power; its very love for them will accord to them that power'.³⁹ Deze band is zo sterk dat 'a child is what it is by virtue of its parents will, and consequently the parent has an indefeasible obligation to form and influence the child's development'.⁴⁰ Het kind van zijn kant begrijpt dat het zonder zijn ouders hulpeloos is. Het kind heeft zijn ouders dus nodig om zich te kunnen ontwikkelen. Hierbij zal het kind beseffen dat de macht van zijn ouders ook een 'exercise of freedom' is.⁴¹

Hier beschrijft Scruton in zeer heldere termen Gentiles autoriteitsbegrip dat net als bij Scruton een centrale plaats in zijn politieke filosofie inneemt en dat hij eveneens vaak aan de hand van de familie illustreert. De oorsprong van Gentiles autoriteitsbegrip ligt echter in zijn onderwijsfilosofie. Het centrale idee hiervan is dat de leraar door uitoefening van zijn macht de leerling bevrijdt, waaruit volgt dat de leerling zijn vrijheid ontdekt in de discipline die de leraar hem oplegt. Ook deze visie volgt uit de dialectiek van *pensante* en *pensato* die het onderscheid tussen leraar en leerling opheft: in

37 Scruton, *The meaning*, 28.

38 Ibidem, 33.

39 Ibidem, 32.

40 Ibidem.

41 Ibidem.

wederzijds begrip onstaat één *pensante*, één werkelijkheid voor beiden.⁴²

In zijn fascistische geschriften werkt Gentile deze stelling verder uit tot de leer dat burgers de echte vrijheid pas vinden als ze zich onderwerpen aan de wil van de staat. De staat heeft dan ook de functie van de leraar: ze vormt en onderwijst de burgers en interfereert met de persoonlijke moraal. De staat is dan een *stato etico*.⁴³

Allegiance

Scrutons tweede kernbegrip is 'allegiance'. Dit begrip is moeilijk te vertalen en betekent zowel getrouwheid, als loyaliteit en burgerplicht. Zowel in de familie als in de maatschappij is het dit begrip 'which defines the condition of society, and which constitutes society as something greater than the "aggregate of individuals" that the liberal mind perceives'.⁴⁴ Het primaire object van 'allegiance' is 'authority', zoals de autoriteit in de familie, maar dit kan zich uitbreiden tot grotere entiteiten zoals instituties, de natie of de staat. Omgekeerd mag de staat ook 'allegiance' afdwingen: 'a healthy state or nation must command the allegiance of its subjects', want 'patriotism of some kind is politically indispensable'.⁴⁵

Hiermee komen we bij Gentiles *stato etico* waarin *fedeltà* (getrouwheid) en *obbedienza* (gehoorzaamheid) - de vertalingen van 'allegiance' - een grote rol spelen. Gehoorzaamheid aan de wet, de wil van de staat, is het hoogste goed voor het individu, dat zijn ware vrijheid alleen in gehoorzaamheid vindt. Het zal duidelijk zijn dat Gentile het met Scruton eens is dat de staat 'allegiance' mag opleggen: zijn hele *riforma* van het onderwijsstelsel en zijn cultuurpolitiek dienen dat doel. Italianen moesten bewust gemaakt worden van de grote culturele geschiedenis die hen allen bond, en alleen dat gemeenschappelijke besef kon de basis zijn voor de toekomst.

Traditie

Traditie is Scrutons derde centrale begrip. Als geen ander is dit begrip is dé uitdrukking van het 'conservative instinct towards society'. Het is 'essential

42 Giovanni Gentile, 'Sommario di pedagogia', *Opere complete* I. Een moderne gedachte: tegenwoordig noemt men dit het onderwijsleerproces.

43 Giovanni Gentile, 'Che cosa è il fascismo', 32-4.

44 Scruton, *The meaning*, 34.

45 Ibidem, 35.

to conservative dogma,' zoals *equality*, *freedom* en *social justice* dat zijn voor andere stromingen.⁴⁶ Scruton omschrijft het begrip traditie als volgt:

'Under this concept I include all manner of custom, ceremony, and participation in institutional life, where what is done is done not mechanically, but for a reason, and where the reason lies not in what will be, but in what has been.'⁴⁷

Onder de vlag van 'tradition' varen bij Scruton de Britse monarchie en het parlement (met name *The House of Lords*), 'the law of charity', het eigendomsrecht, het traditionele opvoedingssysteem en andere *good old English* instituties als competitiesport en *leisure*. Alles wat hier niet in past, zoals de moderne permissieve opvoeding, sociale rechtvaardigheid, of *course units* als Black, Gay of Women Studies, werpt Scruton verre van zich.

Gentile zou zich hier *mutatis mutandis* voor de Italiaanse situatie in de jaren twintig goed in hebben kunnen vinden. De traditie van de Italiaanse cultuur is een centraal gegeven in zijn politiek opvatting en in zijn fascistische geschriften probeert hij de aansluiting van het fascisme bij die traditie aan te tonen, zoals we hierboven al hebben gezien. In praktijk betekende dat niet alleen dat alle jonge Italianen al vroegtijdig onderwezen werden in de Italiaanse klassieke literatuur, maar ook dat zij op het *Liceo* een uitgebreid programma in de geschiedenis en de geschiedenis van de filosofie kregen, waarbij uiteraard Italiaanse historici en denkers veel aandacht kregen. Verder richtte Gentile vele cultuurinstituten op die tot taak hadden om de Italiaanse cultuur te bewaren, te onderzoeken en uit te dragen.

Autoriteit, *allegiance* en traditie zijn sleutelbegrippen in de politieke filosofie van zowel Scruton als Gentile. Beiden geven er ongeveer dezelfde betekenis aan en relateren ze niet alleen aan het verleden maar zien ze ook als de uitdrukking van een welomschreven geschiedopvatting. Bovendien, en dat is nog het meest frappante, relateren de filosofen deze begrippen op overeenkomstige wijze. Scruton stelt: 'authority commands allegiance' en omgekeerd is het object van *allegiance* *authority*. We hebben hier dus te maken met complementaire begrippen. Beide begrippen veronderstellen weer *tradition*; 'allegiance requires tradition' schrijft Scruton.⁴⁸ Het object van *allegiance*, of het nu de familie, de natie of de staat is, wortelt altijd in een traditie. Trouw, loyaliteit, en plichtsbesef veronderstelt dus kennis van

46 Scruton, *The meaning*, 40.

47 Ibidem.

48 Ibidem, 38, 45.

deze traditie. Traditie is dus het meest fundamentele begrip.⁴⁹

Deze drieslag van autoriteit, *allegiance*, en traditie vinden we in gecomprimeerde vorm ook terug in Gentile's *Manifesto*. De kern van het fascisme, legt Gentile uit, is de opoffering van het individu aan de idee van het vaderland; alleen in deze idee vindt het individu bestaansreden, vrijheid en rechten. De idee van het vaderland, heeft zich in de geschiedenis verwerkelijk tot een ideaal en is zo verankerd in de traditie. De burger is zich van deze traditie bewust, het is geen dode herinnering aan het verleden: 'de traditie wordt tot een persoonlijkheid die zich bewust is van een te verwezenlijken doel; traditie daarom én missie.'⁵⁰

De staat

Autoriteit, *allegiance* en traditie zijn noodzakelijk voor de eenheid van een natie, maar nog niet voldoende; hiervoor moeten de drie artefacten samengebracht worden. Dit is de functie van de staat: 'We must show how the state can bring authority, allegiance, and tradition together, in order to define the citizen as *subject*'.⁵¹ Hoe brengt de staat de drie maatschappelijke *artifacts* bij elkaar? Scrutons antwoord hierop is: als persoon. De staat als persoon bezit redelijkheid en boven alles een wil die het uitvoert door middel van macht; 'its substance is power, and its form authority,' schrijft Scruton. De staat als persoon is de 'metaphor which lies at the heart of conservative thinking.'⁵²

Dezelfde metafoor is ook de kern van het fascisme. Als de staat geen persoon is, zegt Gentile, zou zij geen wil hebben. De wil veronderstelt immers bewustzijn van doelen en middelen en daarmee dus ook zelfbewustzijn, dus onderscheid van anderen, dus persoonlijke autonomie of in één woord: persoon zijn.⁵³

De overeenkomst tussen Scrutons en Gentile's staatsopvatting is zo sterk dat het verschil bijzonder relevant wordt. Dit betekent vragen naar de grenzen van de staat. Hierboven hebben we al gezien dat in Gentile's opvatting individu en staat volledig in elkaar opgaan; het individu bereikt

49 Scruton, *The meaning*, 33.

50 Gentile, *Manifesto*, 6. 'si fa personalità consapevole di un fine da attuare, tradizione perciò e missione.'

51 Scruton, *The meaning*, 40.

52 Ibidem 50.

53 Gentile, 'Che cosa è il fascismo', 32.

het toppunt van vrijheid door de wil van de staat te volgen. Op grond van deze stelling presenteerde Gentile het fascisme zelfs als de ultieme vorm van het liberalisme; het ware liberalisme ontstaat wanneer individuen hun eigenbelang opgeven om volledig op te gaan in de staat, die immers een hogere werkelijkheid is dan het individu.⁵⁴

Zo ver gaat Scruton uiteindelijk niet; hij erkent wel degelijk de werkelijkheid van het individu en scheidt tot op zekere hoogte de moraal van de wet.⁵⁵ Wel verzet hij zich uitdrukkelijk tegen de liberale scheiding tussen de staat en de *civil society*.⁵⁶ *Civil society* en de staat zijn in Scrutons optiek twee aspecten van dezelfde grootheid. Wat betekent dit in praktijk? Allereerst dat de staat 'allegiance' mag opleggen zoals we boven al hebben gezien. De staat mag ook voor een belangrijk deel interfereren met de moraal van het individu. Omgekeerd vindt het individu zijn hoogste doel in de maatschappij: 'it is basic to a conservative view of things that the individual should seek and find his completion in society, and that he should find himself as part of an order that is greater than himself.'⁵⁷

Hiermee zijn we weer terug bij Gentile, die deze stelling verder onderbouwd heeft met zijn doctrine dat de maatschappij niet *inter homines* is, maar *in interiore hominem*; de maatschappij is in deze visie een a priori beginsel van ieder individu.⁵⁸ Of in een moderne slogan: 'de maatschappij dat ben jij!'

Geschiedopvatting

Geschiedenis is een sleutelbegrip in zowel het conservatisme als het fascisme. De filosofieën van Scruton en Gentile zijn niet alleen een antwoord op een historische situatie maar ook een antwoord dat geheel verweven is met hun visie op het verleden. Deze historische opvatting van de werkelijkheid ligt ook ten grondslag aan eerdergenoemde twee axioma's. Zoals we hebben gezien verwerpen de twee filosofen eensgezind alle universele, bovenhistorische beginselen en beiden gaan uit van het axioma van de 'priority of appearance.' Gentile heeft deze doctrine zelfs verheven tot een metafysica van de denkact. Geschiedenis doordesemt ook de drie fundamentele

54 Gentile, 'Che cosa è il fascismo', 113-116.

55 Scruton *The meaning*, 75-79.

56 Ibidem, 48.

57 Ibidem, 66.

58 Gentile, 'Che cosa è il fascismo', 85.

begrippen, autoriteit, *allegiance* en traditie; alledrie zijn het uitdrukkingen van een historische ontwikkeling. Tot slot heeft de staat, opgevat als persoon, volgens beide denkers een eigen geschiedenis die geëerbiedigd moet worden. Vanuit deze historische visie vinden Scrutons en Gentile elkaar op tal van andere punten. De twee zijn eensgezind in hun afkeer van de democratie, sociale rechtvaardigheid, een sociaal contract, het natuurrecht, en universele rechten van de mens. Beide filosofen benadrukken het belang van eerbied voor gezag, een sterke leider, de familie, en de traditionele opvoeding en onderwijs voor de ontwikkeling van de staat.

Tegen deze achtergrond is het niet verbazingwekkend dat zowel Scruton als Gentile het historisch denken een centrale functie in hun politieke filosofie geven. Scruton beroept zich bij veel vraagstukken op wat hij 'the broad historical view' noemt.⁵⁹ Hoewel hij deze niet helemaal uitwerkt, geeft hij enkele indicaties. Op één plaats vergelijkt hij de *broad historical view* met de positie van een antropoloog die een uitheemse stam bestudeert. Kenmerkend voor deze positie is dat deze niet uitgaat van het perspectief van de eerste persoon, maar van het perspectief van de derde persoon. Vanuit deze positie geeft de antropoloog een andere betekenis aan de handeling dan de geobserveerde zelf. Zo kan een 'primitive tribesman' denken dat hij met zijn dans de regengod aanbidt, de antropoloog ziet dat de dans bestaat 'to raise the spirits, and increase the cohesion of the tribe, at a time of danger.'⁶⁰ De *broad historical view* staat in schril contrast met de 'narrow historical' of zelfs 'unhistorical' view van de liberalen en socialisten. Deze gaan uit van het eerste persoonsperspectief, van het 'me, here and now' en hebben geen oog voor de lange termijnprocessen en de traditie.

The broad historical view geeft dus zicht op het verleden als traditie, als langdurig proces in de maatschappij. Hoe vertaalt de conservatief deze historische visie in politieke actie? Het sleutelbegrip hier is 'to enact': 'the past enacted by the citizen is the past directed to the future.'⁶¹ Hoe brengen burgers het verleden tot actie? Ter illustratie geeft Scruton een analyse van de houding van de Britse burger tot de monarchie. De monarchie is een instituut met een lange geschiedenis waarin de monarch een zekere objectieve status heeft; het gaat de Engelsman niet om de persoonlijke kwaliteiten van de monarch, maar om 'the sense of the monarch as a sym-

59 Scruton, *The meaning*, 43-44, 89-90, 116-117 en 133-134.

60 Ibidem, 194.

61 Ibidem, 39.

bol of nationhood, as an incarnation of the historic entity of which he is a part.⁶² De loyaliteit van de burger jegens de monarch 'requires ceremonial enactment, customary usage, an established code of deference.'⁶³ Het is dus door gewoonten en rituelen dat we het verleden tot actie brengen in het heden. Door *enactment* van het verleden komt *allegiance* tot stand.

Zoals we hebben gezien is *enactment* ook de spil waar Gentiles dialectiek van *pensante* en *pensato* om draait. Door de verleden gedachte te denken, brengen we haar letterlijk in actie. Het is deze *enactment* die de Italiaanse burgers in contact brengt met hun grootse verleden, en het is door middel van *enactment* dat zij dat verleden voorzetten in actie. *Enactment* heft bovendien het onderscheid tussen individuen onderling en tussen individuen en de staat op. Het resultaat is dan één grote collectieve *enactment* van het verleden in het heden.

Typerend voor het enactmentbegrip bij Scruton als Gentile is de nadruk op de praktijk. 'This is a work of dogmatics' schrijft Scruton; *The meaning of conservatism* moet de overgang tussen theorie en praktijk bewerkstelligen. De *enactment* van het verleden is dus ook een act in het heden. Dit is ook de betekenis die we bij Gentile vinden, alleen gaat hij, alweer, nog veel verder. Hij spreekt niet over een overgang van theorie naar praktijk, maar stelt theorie en praktijk aan elkaar gelijk: de denkact is voor alles *act*, dus een daad. De *enactment* van het verleden, of historisch denken, is dus een praktische handeling, net zo praktisch als het bouwen van een huis. Verder is denken en dus ook historisch denken een morele daad. Gentile spreekt in dit verband over de *etica del sapere*. Deze ethiek vindt haar grondvesten in de dogma's van het fascisme, het nieuwe geloof.⁶⁴

Verum et factum versus verum et fieri

Nergens is de gelijkenis tussen Gentile en Scruton zo sterk als in hun theorie van de *enactment*. Dat beide denkers hier zo sterk de nadruk op leggen is niet verwonderlijk; wanneer je uitgaat van het belang van het verleden, moet het verleden op de een of andere manier in het heden gebracht worden. Opmerkelijk genoeg ligt in hun interpretatie van deze theorie ook het voornaamste verschil. Scruton legt het zwaartepunt namelijk altijd in

62 Scruton, *The meaning*, 38.

63 Ibidem, 39.

64 Gentiles doctrine van de *enactment* moet daarom streng onderscheiden worden van Collingwoods leer van de re-enactment. Zie Rik Peters, *The living past*, 343-344.

het verleden; 'the past constrains the future', 'it is an expression of the conservative instinct, the instinct to make a future in the image of the past.'⁶⁵ Niet in de toekomst, of in het heden, maar in 'what has been' vindt hij zijn fundament. De conservatief gaat altijd uit van de onvoltooid verleden tijd. Bij Gentile is het andersom, uit het primaat van de *pensante* volgt, om Scruton te parafraseren, dat 'the present constrains the past'. De waarheid ligt voor Gentile dus niet in 'what has been' maar in 'what is' waarbij het laatste uitdrukkelijk als *act* verstaan moet worden. Gentile was hier heel duidelijk over. In een bespreking van zijn voorganger Vico (1668-1744) bekritiseert hij diens principe *verum et factum convertuntur*. We vinden niet de waarheid in het 'gedane' maar in het doen zelf. De fascist gaat uit van het heden, en meer specifiek van de daad zelf. Zijn principe is: *verum et fieri convertuntur*.⁶⁶

Les extrêmes se touchent

Factum en *fieri* scheiden de conservatief van de fascist. Deze scheiding is bepalend voor alle andere verschillen. De conservatief vindt de waarheid in de traditie, de fascist in het handelen. Politiek loopt voor de conservatief langs de lijnen der geleidelijkheid, voor de fascist via ingrijpende hervormingen; de conservatief berust, de fascist handelt. De conservatief vindt de antwoorden voor de vragen van het heden in het verleden, de fascist vindt de antwoorden op de vragen van het verleden in het heden. De vijand van de conservatief is de 'reformer', en de vijand van de reformer Gentile is de berustende toeschouwer.⁶⁷

Toch sluiten deze verschillen belangrijke overeenkomsten niet uit. Er zijn in de geschiedenis vele momenten geweest waarop de conservatieven en fascistten elkaar vonden. Telkens wanneer het behoud van het verleden, het voortbestaan van de traditie en de legitimiteit van privileges op het spel stond, sloegen conservatieven en fascistten de handen ineen. Misschien doelt Scruton hierop als hij opmerkt dat 'there are conservatives who in extremity have adopted the way of revolution.'⁶⁸ Elders merkt hij veelbetekend op dat 'it is possible for a conservative as it is for a socialist to be, should the need

65 Scruton, *The meaning*, 39.

66 Gentile, 'Teoria dello spirito come atto puro', *Opere complete*, III, 21.

67 Gentile, 'Che cosa è il fascismo', 93.

68 Scruton, *The meaning*, 22.

arise, "totalitarian".⁶⁹ Hoe ver hij hierin zelf gaat, is niet duidelijk. We weten dat hij de opstand van '68 verafschuwde, en dat hij de Falklandoorlog toejuichte, evenals de val van het communisme, maar nooit geeft hij de limiet echt aan. In deze context is het veelbetekenend dat hij het heikele punt van de legitimiteit van geweld omzeilt.

Wat dat betreft is Gentile consequenter. Hij denkt de conservatieve revolutie *in extremis* uit. Allereerst is het fascisme totalitairistisch: het omvat alle levenssferen: opvoeding, moraal, kunst, wetenschap, geschiedenis en filosofie. Ten tweede gaat het fascisme geweld niet uit de weg. Berucht zijn zijn woorden 'iedere kracht is moreel van de preek tot de knuppel'.⁷⁰ Deze uitspraak laat zien hoever conservatieven kunnen gaan. Gentile was van oorsprong eigenlijk een conservatieve liberaal die de glorietijd van het *Risorgimento* weer tot leven wilde wekken. De omstandigheden - het geweld, de chaos en de anarchie - brachten hem tot het fascisme. Hierin was hij niet alleen; vele andere conservatieven volgden hem.

Hoe worden conservatieven fascist? De geschiedenis van Italië en Duitsland in het Interbellum laat zien dat conservatisme en fascisme elkaar alleen vinden wanneer de nood, chaos en anarchie de lijdensdruk ondraaglijk maken. Verder is er een sterke demagogische leider nodig die de conservatieve gemoederen in vlam zet. Actie en reactie worden dan één. Niemand heeft dit treffender uitgedrukt dan Mussolini. Op 5 september 1920, vlak na het bloedige *biennio rosso*, begon hij zijn conservatieve revolutie met een toespraak waarin de volgende woorden:

'Io sono reazionario e rivoluzionario a secondo delle circostanze. Farci meglio a dire - se mi permetteste questo termine chimico - che sono un reagente.'⁷¹ [ik ben reactionair en revolutionair al naar gelang de omstandigheden. Beter nog - als u mij deze chemische term toestaat - dat ik een reagens ben]

Het fascisme is hier het reagens dat het conservatisme tot revolutie brengt. Onder normale omstandigheden is de conservatief inert: 'his action is mere reaction, his policy procrastination, his belief nostalgia.'⁷² Deze inertie scheidt de conservatief van de fascist. Over de meeste zaken zoals traditie,

69 Scruton, *The meaning*, 33. Scruton heeft deze passage in de derde editie verwijderd!

70 Gentile, 'Che cosa è il fascismo', 47. 'ogni forza è morale dalla predica al manganello.'

71 Geciteerd in: Renzo de Felice, *Mussolini, il fascista*, (Turiijn 1966) 625-626.

72 Scruton, *The meaning*, 11.

plicht, autoriteit, de familie, de staat denken ze hetzelfde, maar handelen ze anders; de conservatief berust, de fascist handelt. Maar onder bepaalde omstandigheden én met de juiste reagens komt de conservatief tot actie. Het verschil tussen factum en fieri valt onder druk van de omstandigheden weg; de conservatief gaat zij aan zij met de fascist over tot de daad. Deze daad komt plotseling, als een uitbarsting, als een laatste gewelddadige redmiddel om het verleden te behouden.

Conclusie

Fascisme en conservatisme zijn altijd moeilijk grijpbaar geweest. Zowel het klassieke links- rechts schema, het hoefijzermodel, als de verwerping daarvan - 'ni droite ni gauche' - gaan mank omdat ze allemaal uitgaan van een lijn en dus van een continuïteit tussen de uitersten. De relatie tussen fascisme en conservatisme is echter discontinu. Het is deze discontinuïteit die de sprong van conservatisme naar fascisme mogelijk maakt. Hier ligt evenwel een gemeenschappelijke geschiedopvatting aan ten grondslag die echter ook één belangrijk verschilpunt herbergt: bij het handelen gaan conservatieven uit van het verleden, de fascisten van het heden. Willen we ooit greep krijgen op figuren als Le Pen, Haider, Berlusconi, De Winter en Fortuyn dan zullen we allereerst rekening moeten houden met de discontinuïteit. Maar bovenal zullen we ons op hun relatie met de geschiedenis moeten richten. Alleen zo krijgen we licht in de duisternis.